

УДК 94(477.44)

Мельничук О.А. Вінницька психіатрична лікарня в часи нацистської окупації (1941-1944) // Матеріали Х Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (Житомир, 16-17 листопада 2018 р.). – Житомир: Полісся, 2018. – С. 111-115.

Олег Мельничук
(м. Вінниця)

ВІННИЦЬКА ПСИХІАТРИЧНА ЛІКАРНЯ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 РР.)

Напередодні вступу німецьких військ 4-та радянська психіатрична лікарня м. Вінниці (нині - Вінницька психоневрологічна лікарня ім. акад. О.І. Ющенко) працювала у складі 18 відділень на 1600 ліжок і обслуговувала Вінницьку та Кам'янець-Подільську області. Лікарня підпорядковувалася безпосередньо Народному комісаріату охорони здоров'я УРСР. Її бюджет складав 8 млн. крб., з яких 500 тис. крб. щорічно виділялося на ремонт[8, арк.22]. Лікарня мала підсобне господарство, яке складалося з кількох сотень гектарів орної землі (на території лікарні, садиби Вишня, на полях по Літинському шосе), молочної ферми (50 корів), свиноферми (40 свиней), пасіки і млина. Доходи із власного натурального господарства давали змогу забезпечити харчування хворих та лікарського персоналу[8, арк.23].

На підставі наказів по лікарні, що збереглися в архівній справі вдалося з'ясувати, що станом на 24 липня 1941 р. (м. Вінниця була окупована нацистами 19-20 липня – О.М.) у Вінницькій психіатричній лікарні залишалося на лікуванні 1705 осіб[3, арк.50]. Крім того, у перші дні окупації адміністрацією закладу були розіслані листівки родичам хворих з проханням забрати останніх із лікувального закладу. Внаслідок цього з лікарні було забрано певну кількість (за окремими свідченнями – до 300 осіб) хворих[1, арк.53]. Виконуючи вказівки нацистів, наказом по лікарні було звільнено з роботи лікарів та обслуговуючий персонал єврейської національності[2, арк.74]. 10 серпня 1941 р. остаточні списки персоналу лікарні у кількості 601 особи лікарського та обслуговуючого персоналу було подано на затвердження до уряду праці м. Вінниці[7, арк.44].

На початку серпня 1941 р. фельдкомендантом Мельтингом та завідувачем медичною частиною фельдкомендатури лікарем Сеппом було зібрано нараду з приводу утримання хворих психіатричної лікарні. Після цього в лікарні був встановлений надзвичайно жорсткий режим і суттєво знижено норми харчування. Фактично було припинено постачання м'яса та жирів. Запаси продуктів та підсобне господарство були відібрані. Трай Ольга Вікторівна, що працювала фельдшером 4 відділення свідчила про те, що хворі отримували спочатку по 200, а потім по 150 грам хліба. Із гарячих страв влітку давали пісний зелений борщ, а взимку розсольник, від чого смертність серед хворих суттєво збільшилася[2, арк.371]. З цього часу дирекція закладу кожного дня виділяла 10 хворих, які копали ями для померлих біля піщаного кар'єру на території лікарні[1, арк.53].

Зважаючи на те, що умертвіння голодом було тривалою процедурою, нацистами було прийнято рішення про перехід до більш радикальних дій. До цього закликав і професор-гестапівець Зиоль (або ж Зіоль), який прибувши для обстеження лікарні, висловлював обурення з приводу того, що «радянська влада витрачає колосальні засоби на утримання психічно хворих і вони по декілька років знаходяться на лікуванні» [2, арк.19].

Вже 3 (за іншими даними – 4) вересня 1941 р. в лікарню прибув загін гестапівців і, відібравши групу із 23 хворих єврейської національності, разом із поліцією лікарні конвоював їх до міста для розстрілу. Усім хворим були зроблені пов'язки із бинтів на яких було намальовано зірки[2, арк.351]. Однак із нез'ясованих обставин розстріл не відбувся і 22 хворих (одну хвору жінку було повішено по шляху в місто – О.М.) пізно увечері повернулися до лікарні. В цю ж ніч троє із них померли. Лікарський персонал, який оглядав хворих стверджував про наявність на їхніх тілах великої кількості синців та крововиливів, що підтверджували їх жорстоке побиття[2, арк.350]. Свідок С.К. Соболев повідомив, що під час наступних конвоювань до міста було розстріляно від 60 до 80 хворих євреїв. Про конвоювання хворих євреїв до

міста з наступним розстрілом повідомляла і завідувач пральнею М.Я. Суходольська[2, арк.357].

5 вересня 1941 р. директор лікарні А.І. Лук'яненко був викликаний до гестапо, де йому поставили умову: до 20 вересня знищити всіх хворих єврейської національності, в іншому випадку вони будуть розстріляні. Про це він повернувшись повідомив співробітників 10 відділення. Оскільки видача хворих для розстрілу, на його думку, була б негативно сприйнята громадськістю та мешканцями міста, він запропонував умертвити хворих за допомогою медичних препаратів. Цього ж дня, увечері, фельдшери Є.Л.Гота та В.П. Дяченко ввели по 20 гр. розчину першим 19 пацієнтам, які через 10-15 хвилин після нетривалих конвульсій померли. Для експерименту спробували вводити повітря у судини, однак смерть не наступала. В журналі реєстрації смертей пацієнтів було запропоновано розподілити кількість хворих на декілька днів, записавши, що вони померли від різних хвороб: слабкості в серці, виснаження на ґрунті голоду тощо. Цього ж дня завідувачі відділень отримали від головного лікаря розпорядження скласти списки на всіх хворих єврейської національності, помістити їх в окремі палати та переодягти у власний одяг. Такі нововведення пояснювали необхідністю виписки хворих додому. Насправді ж відібрані хворі таким чином були підготовлені для знищення[2, арк.61].

По закінченню терміну, який був визначений для знищення хворих євреїв, 21 вересня 1941 р. о 5 годині ранку в лікарню прибув загін есесівців у складі 5 осіб, які розстріляли на території лікарні (в районі піщаного кар'єру) 36 хворих 4-го та 13-го відділень, яких не встигли отруїти[2, арк.248]. Разом із хворими були розстріляні медичні працівники, євреї за національністю: Гельблу, Манзон, Грушман. На місцеву поліцію лікарні у складі 7 осіб, на чолі із старшим поліцейським В.С. Скрипником було покладено завдання охороняти територію лікарні під час розстрілів для недопущення сторонніх осіб[2, арк.253]. Всього упродовж вересня – початку жовтня 1941 р. у лікарні було отруєно та знищено 412 осіб єврейської національності[1, арк.56]. І.С. Колесник, який був відповідальним за поховання хворих, повідомляв, що у

вересні 1941 р. смертність внаслідок голоду, умертвіння і розстрілів складала по 30-40 осіб на день. Хворих закопували у ямах по 40 осіб[2, арк.370].

Упродовж жовтня 1941 р. в лікарні відбувалося подальше системне знищення хронічно хворих, які знаходилися на лікуванні більше 5 років. Списки таких хворих за наказом головного лікаря надавали завідувачі відділень. Таким хворим було введено 40% розчин формаліну[1, арк.56].

Особливо активно процес умертвіння хворих відбувався наприкінці жовтня – початку грудня 1941 р. Так, якщо на 24 жовтня в лікарні перебувало ще 1018 хворих[6, арк.31], то на 4 листопада вже 812[4, арк.4]. Накази по психлікарні, що фіксували кількість хворих на харчуванні дозволяють простежити подальшу динаміку їх зменшення: 8 листопада – 678[4, арк.10], 11 листопада – 595[4, арк.12], 5 грудня – 560[4, арк.32], 3 лютого 1942 р. – 509[4, арк.68], 20 лютого – 429[4, арк.75], 1 березня – 408[4, арк.78], 10 березня – 367 осіб[4, арк.82 зв.]. Частина медичного персоналу, не бажаючи брати участь у жахливих злочинах, звільнялися з лікарні за власним бажанням. В книзі наказів зафіксовані масові звільнення упродовж листопада-грудня 1941 р.

З 19 жовтня 1941 р. на території лікарні було розташовано військовий шпиталь для радянських військовополонених на 500 ліжок, до якого помістили найважчих хворих[10, с.240]. Директором шпиталю був призначений лікар Кутелик[2, арк.63]. Шпиталь функціонував у складі 5 відділень, які обслуговували 62 працівники[4, арк.28,40 зв.]. На 3 лютого 1942 р. на лікуванні у шпиталі знаходилися 639 військовополонених, згодом їх кількість була збільшена до 1000[4, арк.68]. Шпиталь проіснував до 22 березня 1942 р., після чого був переведений до м. Житомира[9, арк.50].

До весни 1942 р. внаслідок великої смертності від голоду і холоду, отруєння та розстрілів в лікарні була знищена більша частина хворих. Так, на 10 березня 1942 р. в лікарні залишалося лише 367 хворих[4, арк.82]. Незважаючи на це, доктор Нейм, який прибув в цей час із Житомира для обстеження лікарні, залишився незадоволеним низьким рівнем смертності[2, арк.338].

З переведенням до Вінниці ставки Гітлера та початком її будівництва керівництво лікарні в середині березня 1942 р. отримало вказівку негайно звільнити займані приміщення. Під приводом необхідності проведення ремонту в приміщеннях лікарні, було прийнято рішення про переведення 150 психічно хворих з незадовільним станом здоров'я м. Хмільника, де згодом вони були розстріляні [9, арк.20,32,34,36.].

Іншу частину хворих, здебільш тих, що могли оплатити своє лікування, було переведено в приміщення колишнього 2-го арештанського будинку (колишнє приміщення НКВС, інколи вживається назва Вінницької тюрми №2 – О.М.) за адресою: Літинське (нині Хмельницьке) шосе, 39. Станом на 22 березня 1942 р. (на третій день після переїзду) тут знаходилося 112 осіб, яких обслуговували 28 медичних працівників осіб медперсоналу[4, арк.85]. Психіатрична лікарня по Літинському шосе функціонувала аж до звільнення Вінниці радянськими військами. Кількість хворих упродовж цього часу не перевищувала 90 осіб, а кількість обслуговуючого персоналу – 40 осіб[5, арк.6-65]. Є свідчення, що окремі випадки знищення хворих відбувалися і за новим місцем перебування.

Фактично, з території психіатричної лікарні за основним місцем перебування усі хворі були вивезені до кінця березня 1942 р. Частину приміщень лікарні було передано під квартири співробітникам та охоронцям польової ставки Гітлера, які після ремонту вселилися в них 15 липня 1942 р. [10, с.329]. Інші приміщення були використані німцями під санаторій і казино «Вальдюф» для офіцерів[11, с.305].

Після звільнення радянськими військами м. Вінниці розпочалися розслідування злочинів, скоєних у психіатричній лікарні. За результатами слідства, вироком військового трибуналу військ НКВС Вінницької області від 21-23 липня 1945 р. до вищої міри покарання – розстрілу із конфіскацією майна було засуджено фельдшерів Є.Л. Готу та В.П. Дяченка, звинувачених у знищенні найбільшої кількості хворих. Старшого поліцейського лікарні В.С. Скрипника було засуджено до 20 років, а лікарів

А.Т. Матяж, С.С. Іванову, Г.Л. Шимонович, Л.І. Баландюк, Г.Я. Слободянюк – до 15 років виправних робіт із позбавленням в правах на 5 років та з конфіскацією належного їм майна[2, арк.326]. Окремими вироками до 10 років позбавлення волі були засуджені Т.О. Фішер [1, арк.91] та М.Ю. Барабаш [2, арк.645]. За недоказовістю звинувачень було припинено справи та звільнено від відповідальності інших підозрюваних.

Отже, окупація нацистами м. Вінниці в період Другої світової війни супроводжувалася величезною кількістю злочинів щодо різних груп населення, в тому числі й по відношенню до пацієнтів психіатричної лікарні. Введені до наукового обігу архівні документи дали змогу в значній мірі реконструювати процес знищення психічно хворих. Однак, ця картина є далеко не повною та потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів УСБУ у Вінницькій області. – Спр.11331. – 98 арк.
2. Архів УСБУ у Вінницькій області. – Спр.12243. – 691 арк.
3. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО).– Ф.Р-1326. – Оп.1. – Спр.2. – 51 арк.
4. ДАВіО. – Ф.Р-1326. – Оп.1. – Спр.3. – 153 арк.
5. ДАВіО. – Ф.Р-1326. – Оп.1. – Спр.8. – 57 арк.
7. ДАВіО. – Ф.Р-1326. – Оп.1. – Спр.9. – 84 арк.
8. ДАВіО. – Ф.Р-1326. – Оп.1. – Спр.17. – 143 арк.
9. ДАВіО. – Ф.Р-6023. – Оп.4. – Спр.541. – 79 арк.
10. Куликов В.Я. Оккупация Винницы. Свидетельство очевидца. – К.: Изд. ПАРАПАН, 2012. – 384 с.
11. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. – Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – 640 с.